

УДК 330.83

Особливості формування і розвитку ринку в різних суспільних формаціях

Логоша Р.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри аграрного менеджменту
Вінницького національного аграрного університету

У статті досліджено особливості формування і розвитку ринку в різних суспільних формаціях. Виявлено, що протягом останніх шести століть процеси становлення і розвитку ринку в умовах різних економічних систем були об'єктом наукових досліджень багатьох учених. Обґрунтовано, що процес інтеграції економіки України в глобальну економіку здійснюватиметься за умов створення конкурентоспроможної національної системи через формування ефективного ринкового середовища в постіндустріальній економіці.

Ключові слова: ринок, економічна система, суспільна формація, державне регулювання, постіндустріальна економіка.

Логоша Р.В. ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ РЫНКА В РАЗНЫХ ОБЩЕСТВЕННЫХ ФОРМАЦИЯХ

В статье исследуются особенности формирования и развития рынка в разных общественных формациях. Выявлено, что в течение последних шести веков процессы становления и развития рынка в условиях разных экономических систем были объектом научных исследований многих ученых. Обосновано, что процесс интеграции экономики Украины в глобальную экономику будет осуществляться при условиях создания конкурентоспособной национальной системы через формирование эффективной рыночной среды в постиндустриальной экономике.

Ключевые слова: рынок, экономическая система, общественная формація, государственное регулирование, постиндустриальная экономика.

Logosha R.V. FEATURES OF FORMING AND MARKET DEVELOPMENT ARE IN DIFFERENT PUBLIC STRUCTURES

In the article investigated to the feature of forming and market development in different public structures. It is educed that during the last six centuries, becoming and market development in the conditions of different types of the economic systems were the object of scientific researches of many scientists. Reasonably, that the process of integration of economy of Ukraine in a global economy will come true at the terms of creation of the competitive national system, through forming of effective market environment in a postindustrial economy.

Keywords: market, economic system, public structure, government control, postindustrial economy.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В економічній теорії питання формування і розвитку ринку та ринкового середовища в умовах трансформаційних змін відносяться до важливих завдань. Це пояснюється тим, що сучасна ринкова економіка зіштовхується з великою кількістю проблем свого функціонування та розвитку, що потребує визначення шляхів їх вирішення.

Актуальність дослідження визначається комплексною багаторівневою проблемою трансформації економічної системи України як одного із суб'єктів світового ринку товарів і послуг, у більш широкому сенсі – проблемою адаптації українського суспільства до реалій постіндустріального світу, де фактор ефективного ринкового середовища визнано детермінантним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх шести століть літе-

ратурні роботи були присвячені темі формування і розвитку ринку в різних суспільних формаціях. При цьому інтерес до проблем формування і розвитку ринку в сучасних умовах постіндустріального суспільства не знизився, а навпаки, посилюється. Дослідженням формування і розвитку ринку в різних суспільних формаціях присвятили свої роботи С.В. Мочерний [1], С.Д. Дзюбик [2], А.С. Гальчинський [4], В.Д. Базилевич, А.А. Чухно та багато інших. Саме в цих роботах сформовані теоретичні основи формування і розвитку ринку в умовах трансформаційних змін суспільства. Проте особливості формування і розвитку ринкових відносин у різних суспільних формаціях розглянуті недостатньо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є визначення та аналіз минулого і реального стану та пер-

спектив розвитку ринку в постіндустріальному світі та перехідних економіках.

Методологічною основою дослідження став принцип теоретико-методологічної реконструкції як можлива протипага суто описовому методу вивчення трансформаційних процесів ринку в Україні та світі. Одним із ключових є принцип полідисциплінарності, який дає змогу використати напрацювання у сфері геополітики, геоeкономіки, економіки, політології, соціальної психології для досягнення мети дослідження.

Новизна поглядів даної статті пов'язана з новим баченням процесу інтеграції економіки України в глобальну економіку в органічному взаємозв'язку із суспільно-політичними, соціокультурними та ментальними змінами в житті нашого населення. Визначальним вектором цих процесів є створення конкурентоспроможної національної системи через формування ефективного ринкового середовища ринку в умовах формування та розвитку постіндустріальної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. З огляду на мету дослідження, об'єктом дослідження є етапи процесу трансформації економічної системи, ринку та місце України в сучасному світі.

Згідно з хрестоматійними визначеннями [1, с. 159], ринок – це сукупність економічних відносин, що виникають між виробниками, споживачами і державою в процесі вільного еквівалентного обміну виробленими благами (послугами), який організований за законами товарного виробництва і грошового обігу.

Із цього визначення ринку випливає, що, по-перше, ринок завжди обумовлюється природою виробництва, зберігаючи при цьому функції самостійного регулювання із впливом на всі відтворювальні процеси та їх кінцеві результати. По-друге, формування ринку не є самоціллю, а скоріше засобом досягнення ефективності системи господарювання. По-третє, ринок означає систему саморегулювання економіки, що стимулює розвиток виробництва за його як кількісними, так і якісними параметрами. По-четверте, є

підстави стверджувати про необхідність регулювання ринку [2, с. 92].

Отже, слід підкреслити, що ринок є одним із найбільших значимих цивілізаційних інститутів, що сформувалися історично. Кожний етап розвитку суспільства зумовлює певні особливості функціонування ринку, певні інститути та механізми ринкових відносин. У зв'язку з цим можна умовно виділити низку етапів і шляхів

становлення ринку та ринкових відносин умовах функціонування різних типів економічних систем (типів економіки):

1. Доіндустріальний тип економіки (суспільства). Період від розпаду первіснообщинного ладу до виникнення капіталізму характеризувався формуванням ринкових відносин і товарного виробництва. Ринкові відносини відігравали скоріше підпорядковану роль, укорінювалися, як правило, у надрах натурального господарства, потісняючи його та сприяючи встановленню зв'язків між раніш ізольованими суб'єктами господарювання (общинами, рабовласницькими латифундіями, феодалними маєтками, селянськими господарствами і т. ін.), а також відкриваючи додаткові можливості для розвитку виробництва і суспільства в цілому на основі часткового нагромадження капіталу.

2. Індустріальний тип економіки (суспільства). Із середини XVII ст. в Англії, а пізніше в інших країнах Західної Європи (Голландія, Бельгія, Північна Німеччина, Франція) почалася так звана «промислова революція», або процес переходу від ручної праці до машинної, від мануфактури до фабрики, використання нових видів енергії і т. ін. [3, с. 108]. Із цього часу індустріальна економіка базується на потужних технологіях, коли виробництво продукції набуває масового і стандартизованого характеру, має переважно товарний характер і орієнтоване на ринок. Основним видом капіталу стає грошовий капітал, який потрібен для закупівлі знарядь праці і нові способи його акумуляції, наприклад акції та інші цінні папери. Знаряддя праці стають усе складнішими, а праця – більш спеціалізованою, що вимагає постійно зростаючого рівня підготовки. Поряд із ринком сировини і готової продукції з'являється ринок праці. Фігура кваліфікованого ремісника, яка характерна для доіндустріального суспільства, витісняється спеціалізованим робітником, який виконує за допомогою машин набір стандартних операцій. Організація й управління ринковою економікою відбувається за допомогою складних інститутів: держави, права, ринку, фабрик, корпорацій тощо.

Для індустріального типу характерними є декілька етапів розвитку економіки. Так, капіталізм періоду так званої «вільної конкуренції» характеризувався розвитком ринкових відносин, їх широким і глибоким проникненням у всі сфери і функції суспільного господарства. Цей етап тривав у більшості капіталістичних країн до межі XIX і XX ст. Ринок

існував у своїй класичній формі, коли товар перетворювався на основний елемент капіталістичного господарства. У цей період знімаються позаекономічні обмеження на шляху вільного руху товарів, капіталу, робочої сили, створюється єдиний національний, а потім і світовий ринок. За цих умов головними важелями саморегульованої ринкової економіки стали вільні ціни та конкуренція.

У подальшому мало місце переростання капіталізму вільної конкуренції в монополістичний капіталізм, а потім – у державно-монополістичний. Для цього періоду характерним є трансформація класичного ринку, обмеження сфер його впливу через державне регулювання.

Історичний досвід розвитку інституту класичного ринку свідчить, що за своєю природою він є суперечливим і здатним унаслідок притаманної йому стихійності призвести не лише до прогресу, а й до депресії, криз і навіть до повного руйнування економічної системи. Отже, слід було знайти ефективні засоби, які б допомогли обмежити стихійні сили ринку.

Вперше обґрунтував необхідність державного регулювання ринкових відносин англійський економіст Дж.М. Кейнс. На противагу економістам XVIII–XIX ст. Дж.М. Кейнс та його послідовники довели, що забезпечити безперервність капіталістичного відтворення без втручання держави в економіку неможливо. Державу вони розглядали як головний стимулятор попиту і чинник активізації підприємництва у господарському житті [4, с. 261].

Слід зазначити, що у зв'язку з крахом соціалістичної системи в багатьох країнах почався етап переходу до ринкових відносин. Кожна країна через специфіку розвитку, використовуючи історичний досвід, йде до ринку своїм шляхом.

3. Постіндустріальний тип економіки (суспільства). Постіндустріальна економіка – глобальна і національна реальність, що складається з економіки послуг і економіки знань, інформації, контролю, управління, і її визначають як економіку, що заснована на знаннях. XX ст. стало періодом занепаду індустріальної цивілізації, кризою породженої нею наукової парадигми та водночас – періодом зародження принципово нової постіндустріальної парадигми, домінування якої відбудеться, скоріш за все, до середини XXI ст. [3, с. 108].

Відмінною ознакою постіндустріального суспільства є те, що порівняно з

попередніми суспільствами, котрі ґрунтувалися на матеріальному виробництві, вперше

у світовій історії утверджується суспільство, в якому головною стає сфера послуг, тобто нематеріальне виробництво. Тому постіндустріальне суспільство визначають як постеконімічне, постматеріальне.

Постіндустріальне суспільство розпочинається з початку 70-х років XX ст., саме цей період теоретики постіндустріалізму вважають становленням нового суспільства. Остання чверть XX ст. характеризується наступним періодом становлення постіндустріальної наукової парадигми. До цього підштовхнула серія глобальних криз, непередбачуваних катастроф, непідтвердження вироблених на базі попередніх парадигм прогнозів, радикальні зміни у світовому цивілізаційному просторі [5, с. 15].

Концепцію постіндустріального суспільства розробляють американські соціологи Д. Белл, Г. Кан, політолог З. Бжезінський, економіст А. Тоффлер та ін., підтримують багато економістів, у тому числі вітчизняних. Постіндустріальне суспільство ідейно впливає з теорії індустріального суспільства американського економіста В. Ростоу та французького соціолога Р. Арона [6, с. 14].

Із розвитком технології знання перетворюються у безпосередню виробничу силу суспільства, що зумовлює формування наступного етапу розвитку ринку. Економіка перестає бути індустріальною, тобто пов'язаною із видобуванням і переробкою сировини, а все більша кількість зайнятого населення переходить у сферу обслуговування. Розвиваються як виробничі (фінансові, банківські, страхові, торговельні, науково-консультаційні, програмні), так і невиробничі послуги (наука, освіта, охорона здоров'я, культура, туризм).

Усе менша кількість продуктивної праці дає змогу існувати все більшій кількості непродуктивної, менша частина людей, яка безпосередньо зайнята у сфері виробництва, тепер може прогодувати більшу частину людей, не пов'язаних із виробництвом взагалі. Це призвело до того, що суспільство з продуктивного перетворюється на споживацьке. При цьому основні потреби населення задовольняються в їжі, житлі, медичному обслуговуванні, у праці, проте важливішого значення набувають інші потреби, які раніше були вторинними. Якщо індустріальне суспільство вимагає розширеного відтворення і високих темпів розвитку, то в постіндустріальному суспільстві темпи економічного росту стають помірнішими, а більша частина прибутку не реінвестується, а йде на зарплатню і податки,

за допомогою яких утримується держава, в якій розвинуті соціальна допомога і соціальний захист. При цьому державні структури все більше проникають у сферу економіки і підпорядковують її цілям суспільства, яке вже не задовольняється системою саморегульованого ринку, оскільки ринок не забезпечує економічної рівноваги, не гарантує повної й ефективної зайнятості, стабільного розвитку і необхідної суспільству соціальної справедливості.

Проте визначальною основою, що відрізняє постіндустріальну епоху розвитку ринку від її попередниць та ідентифікує початок розвитку нееконімічної епохи, є інтелектуально розвинена людина, а саме її положення в суспільстві та нові можливості у виробництві. Тому ця епоха розвитку ринку об'єктивно потребує здійснення еволюційних або революційних перетворень у розвитку самої людини.

Головним структуроформуючим чинником постіндустріальної економіки, підвалиною «створюючого руйнування» в усіх її секторах, основою «нестабільної стабільності» економічної системи став потужний потік інновацій. Він передусім пов'язаний із бурхливим розвитком інформаційно-інтелектуальних технологій. Зокрема, завдяки комп'ютеризації відбулося прискорення переходу від існуючих технологічних рішень до більш досконалих та стрімке скорочення часового інтервалу між появою нової технології й її впровадженням у масове виробництво. Ці тенденції стали причиною швидких структурних змін. Уже в першій половині 1980-х років у США, а кількома роками пізніше й у країнах Західної Європи валовий продукт сфери інтерперсональних послуг перевищив валовий продукт сфери матеріального виробництва. Темпи його приросту випереджали аналогічні показники у сфері матеріального виробництва: у Франції – у два рази, у США і Німеччині – у шість разів, в Англії – у 30 разів. Це означає, що обриси структурної архітеконики постіндустріальних лідерів сучасності визначають дві взаємопов'язані тенденції – підвищення ролі інформаційно-інтелектуальної складової і зменшення ролі матеріально-ресурсних компонентів суспільного виробництва. У сучасних економіках знань понад 50% ВВП створюється в інтелектуальному секторі виробництва, а понад 70% приросту ВВП обумовлюється поширенням нових інформаційних технологій та підвищенням освітнього рівня працівників. На втілення нових знань у нові технології, устаткування, освіту працівни-

ків та організацію виробництва розвинені країни виділяють 80–95% приросту ВВП.

Зростання ролі і вагомості інформаційного сектора засвідчує деіндустріалізацію постіндустріальних економік [7, с. 148].

Характерною особливістю сучасного ринку є те, що частка індивідуальних активів у власності на ресурси постійно зменшується, звужуються реальні права працівників щодо управління цією власністю. На передній план виходять організації, які не можна ототожнювати з колективами працюючих у них людей, оскільки персональний склад організацій може повністю змінитися, а організація продовжуватиме жити далі.

Глобалізація ринку, зростання числа транснаціональних компаній, нові технології, що полегшують вихід на нові ринки, тиск, що росте, з боку акціонерів – усе це породило гіперконкуренцію, що вийшла за межі національних ринків.

Сучасний етап глобалізації світового ринку характеризується такими ознаками:

1. Інноваційний стрибок «нової економіки» не знайшов адекватного відтворення в реальному секторі світового господарського комплексу.

2. Розширення географічного ареалу експансії ТНК призупинилось у зв'язку з відсутністю необхідної ринкової інфраструктури й невідповідністю людського ресурсу в найбільш розвинених державах світу.

3. Відсутність сталої демократичної традиції суспільно-політичного життя не дала змогу більшості країн третього світу використати технологічні надбання «нової економіки» і увійти в постіндустріальну епоху на рівних конкурентних позиціях із країнами ОЕСР.

4. США як єдина світова наддержава намагаються знайти механізми, адекватні викликам нового етапу глобалізації. Насамперед це стосується посилення ролі держави у зовнішньоекономічній сфері.

5. Успішна реалізація стратегії «державного капіталізму» створила передумови до перетворення Китаю на одного зі світових економічних лідерів – реального конкурента США в боротьбі за геоекономічне домінування [8, с. 7].

В Україні ж на початку трансформаційних перетворень у керівництва незалежної держави не було повного розуміння змісту ринкових перетворень. Єдиним механізмом трансформації було визнано приватизацію. Водночас регуляторні функції держави в соціально-економічній сфері були зведені до

мінімуму. При цьому ключовим пріоритетом української політичної нації, яка лише почала стверджуватись, було і залишається формування інститутів незалежної держави. Разом із тим необхідно чітко усвідомлювати, що української економіки як цілісної системи ніколи не існувало і понад 80% продукції вітчизняних виробників реалізовувалося на задоволення загальносоюзних потреб.

Окрім цього, необхідно зазначити, що перехідний період від планово-адміністративної до соціально-ринкової системи економічних відносин у розвитку України був абсолютно необхідним для того, щоб зупинити дезінтеграцію держави, втрату керованості соціально-економічними та суспільно-політичними процесами. Без цього етапу стабілізація економіки не могла отримати реального соціокультурного підґрунтя. Втім, адміністративно-командна система, як показав досвід колишнього Радянського Союзу, функціонує винятково на основі державної власності і на обмежений термін. Співіснування двох форм власності обумовлює взаємодію двох систем керування – планової і ринкової. У силу історично сформованих традицій планові засади будуть і надалі відігравати вирішальну роль у секторах, які мають стратегічне значення для збереження економічного суверенітету України.

Успішність ринкових змін в Україні залежала від спроможності влади здійснити процес роздержавлення через механізм заохочування ефективного менеджменту на основі чітких, прозорих, конкурентних та виважених умов. Економічні трансформації в Україні, за великим рахунком, були похідними від шокової лібералізації. Суспільні відносини жодним чином не були пов'язані з ринковими механізмами. Проблема полягає не в протиборстві людини із системою, а у дієздатності держави контролювати фінансові, виробничі, людські ресурси.

Основними причинами, які знижують конкурентоспроможність ринку та формують особливості трансформаційних процесів на ринку, в Україні є:

1. Продовження орієнтації національних суб'єктів ринку на реалізацію короткотермінових і надприбуткових бізнес-проектів експорту продукції невисоких рівнів переробки.

2. Збереження негативних тенденцій трудової міграції – виїзд з України не лише науковців, спеціалістів у сфері ІТ-економіки, але й кваліфікованих працівників традиційних галузей промисловості та сільського господарства.

3. Відсутність державної стратегії підтримки та просування українських компаній на міжнародному ринку інформаційних технологій.

4. Надлишкові потужності оборонно-промислового комплексу.

5. Невідповідність законодавчої бази у сфері патентного права прийнятним у світі стандартам захисту інтелектуальної власності.

6. Відсутність загальнодержавної інформаційної бази у сфері НДДКР.

7. Відсутність представленості вітчизняних розробників високотехнологічної продукції на світових біржах, що діють в умовах інформаційного вакууму.

9. Подвійні стандарти високорозвинених країн щодо експорту з пострадянських країн.

Інфраструктура ринкової економіки в Україні, хоча і в модифікованому вигляді, є доказовим фактом того, що інституціоналізацію приватної власності завершено. Виробничі, технологічні, ресурсні, людські складові частки колишнього загальносоюзного господарського комплексу наразі є повністю реалізованими. Це дає змогу охарактеризувати Україну як індустріально-аграрну державу, що до певної міри зберігає інноваційний потенціал. Разом із тим об'єктивною реальністю для національної соціально-ринкової економіки є корупція на всіх рівнях прийняття господарських рішень, неефективний бюрократичний апарат, постійно зростаюче соціальне розшарування, безробіття та вивіз капіталу.

Отже, на основі цього можна зробити висновок, що Україна – найслабкіша ланка індустріальної формації.

Висновки з цього дослідження. Початок ХХІ ст. постає кінцем індустріальної цивілізації. Сьогодні вона завершує останній етап у циклі свого розвитку. На цьому етапі індустріальна цивілізація водночас досягає і своєї зрілості, і свого неминучого кінця. Це означає завершення перетворень ринку, результати яких уможливають його участь у розбудові планетарного суспільства та виробництва зокрема. Нова епоха розвитку ринку несе із собою якісні засади і логіку розвитку людини і людства, виробництва, що зумовлено зміною часу і простору та культури.

Сучасний стан ринку та подальші перспективи незалежної української держави в постіндустріальному світі забезпечать реальні можливості продовжувати здійснювати внутрішню та зовнішню політику винятково з огляду на національні інтереси на основі конкурентоспроможної на світових ринках національної економіки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мочерний С.В. Основи економічної теорії : [посібник] / С.В. Мочерний. – К. : Академія, 2002. – 656 с.
2. Дзюбик С.Д. Основи економічної теорії : [навч. посіб.] / С.Д. Дзюбик, О.С. Ривак ; 2-ге вид. перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 491 с.
3. Танчин І.З. Соціологія : [навч. посіб.] / І.З. Танчин. – Львів : Укр. акад. друкарства, 2005. – 360 с.
4. Гальчинський А.С. Економічна теорія : [підручник] / А.С. Гальчинський, П.С. Єщенко. – К. : Вища школа, 2007. – 503 с.
5. Генералова Ю.В. Економічне зростання в умовах переходу до постіндустріального суспільства / Ю.В. Генералова // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 11. – С. 14–21.
6. Стеченко В.В. Теоретичні аспекти постіндустріального суспільства / В.В. Стеченко // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 4. – С. 13–22.
7. Ніколаєв Є. Постіндустріальний процес як виклик для інституту держави / Є. Ніколаєв // Політичний менеджмент. – 2008. – № 2. – С. 144–155.
8. Мерніков Г.І. Україна в постіндустріальному світі. Реалії та перспективи : [монографія] / Г.І. Мерніков, А.І. Шевцов ; Нац. інститут стратег. дослідж. – Д., 2007. – 168 с.